

**JUSTUS VAN SCHOONHOVEN
EEN DELFTSE KARTUIZER EN MARTELAAR**

R. J. Pollmann O.F.M.

Achtergrond

De zestiende eeuw heeft diepgaande veranderingen teweeggebracht in heel het maatschappelijke leven.

Terwijl de adel veel van zijn invloed verloor, werd de macht der vorsten steeds absoluter. De landjonkers geraakten evenals heel de agrarische bevolking in grote financiële moeilijkheden door misoogsten en inflatie.

De ontdekking van nieuwe werelden bevorderden de handel en de opkomst van kapitalisme en mercantilisme, maar de traditionele industrie, zoals de textielnijverheid, maakte een ernstige crisis door vanwege de oorlogen van Karel V en de handelspolitiek van de Egelse Tudors. Werkeloosheid en ontevredenheid namen hand over hand toe in de zuid- en westnederlandse centra.

Door het humanisme kwam de ontwikkelde burgerij in contact met de antieke beschaving, en begon zich steeds kritischer op te stellen tegenover de Kerk, haar dogma's en instellingen.

Al deze factoren hebben de Kerkhervorming in de hand gewerkt, maar primair was deze beweging een *religieus* protest tegen een gedegenereerde Kerk, waarin aan de top een decadente, heidense levensstijl, en aan de basis grote onwetendheid en bijgeloof heersten; een Kerk, die meer het aanzien had van een zeer lucratief concern, dan van een gemeenschap van gelovigen.

Steeds luider klonk de roep om hervorming in hoofd en leden, ook hier in de lage landen, waar dit verlangen welsprekend vertolkt werd door humanisten als Erasmus. Sommigen van hen keerden zelfs het christendom de rug toe, anderen braken met de officiële Kerk, en zochten hun inspiratie uitsluitend in de Bijbel en bij de Kerkvaders.

Andere hervormingsbewegingen hadden hier te lande weinig succes, zoals het anabaptisme, dat spoedig werd neergeslagen, en het duitse lutheranisme, dat alleen in het kosmopolitische Antwerpen enige betekenis had. Pas in het midden van de zestiende eeuw kreeg het franse calvinisme vaste voet in onze gewesten, vooral in de zuidnederlandse textielsteden, waar de ontevredenheid en het verzet tegen het oude bestel het grootst waren. Daar is dan ook de Beeldenstorm uitgebroken. De komst van Alva deed vele malcontenten naar het buitenland uitwijken. Onder hen treffen we zowel overtuigde calvinisten aan, als lieden die meer om den brode elders hun heil zochten, en deze opportunisten vinden we ook onder de vanuit engelse havens opererende Geuzen, die in 1572 Brielle veroverden, en zich in snel tempo van de meeste hollandse en zeeuwse steden wisten meester te maken. Dit was voor de andere refugiés het sein naar het Westen te komen, en er een calvinistische theocratie te vestigen.

In dat jaar 1572 en ook later zijn een aantal katholieke priesters en monniken door de Geuzen om het leven gebracht, zoals de martelaren van Gorcum en de held van dit verhaal, Justus van Schoonhoven. Zij werden het slachtoffer van woestelingen, die meer van haat bezielde waren jegens

de gevestigde orde, dan dat ze sympathiseerden met de nieuwe ideeën vanuit Genève.

Bronnen

In die dagen woonde te Delft de veelzijdige geleerde Pieter van Opmeer. Geboren te Amsterdam in 1526, studeerde hij te Leuven, en huwde met de Delftse regentendochter Sophia Sasbout, in wier stad hij zich vestigde en met een korte onderbreking woonde tot zijn dood in 1595. Hij was een overtuigd aanhanger van de binnenkerkelijke katholieke hervorming, die vooral door het Concilie van Trente (1545 - 1563) op gang was gebracht. Door zijn nasporingen zijn wij veel te weten gekomen van de katholieke bloedgetuigen in deze woelige jaren. Met één ervan, Cornelis Musius, de rector van het Delftse Sint Aechteklooster, was Opmeer zelfs bevriend. In zijn "Martelaarsboek" vinden we ook de oudste gegevens over de andere Delftse martelaar, Justus van Schoonhoven¹⁾.

Vijftig jaar na diens gewelddadige dood verscheen een uitvoerige biografie van de hand van de zuid-nederlandse kartuizer Gerardus Eligius, die toen vicaris (onderoverste) was van het Vughtse convent, dat wegens de oorlog zijn toevlucht had gezocht binnen 's-Hertogenbosch²⁾.

Eligius baseerde zich op de gegevens van Opmeer, aangevuld door informatie, die hij bij de familie van Justus en oudere medebroeders had ingewonnen³⁾.

In de geest van zijn tijd, de tijd van de Barok en van de katholieke herleving in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het bewind van de Aartshertogen en het Twaalfjarige Bestand, zag Eligius het als zijn taak niet primair een historisch exacte biografie te schrijven, maar meer een getuigenis te geven van ongebroken geloofskracht en diepe religiositeit, zodat zijn werk, evenals vele geschriften uit die periode, een wat triomfalistisch en rhetorisch karakter draagt, vol toespelingen op de Bijbel en de klassieke oudheid. Tussen de diverse hoofdstukken plaatste hij metrische gedichten, die ongeveer dezelfde functie hadden als de rijen in Vondels treurspelen.

Het hele boek ademt de geest van de Contra-reformatie en de hemelhoog juichende Barok, waarin een herboren Kerk haar blijdschap uitjubelt over het tot staan brengen van de "ketterij", en uitbundig alles verdedigt en verheerlijkt, wat door de Reformatie aangevochten was. Dat diezelfde Kerk zelf de schuld geweest was van de scheiding der geesten, kwam geenszins tot uiting.

In deze mentaliteit paste het de helden te vereren, die tijdens de crisis op de bres hadden gestaan voor het oude geloof. Ditzelfde deed zich voor "boven de Moerdijk", waar de roemruchte daden der Geuzen wat onge nuances bezongen werden, en waar de martelaarsboeken de gedachtenis in ere hielden van de vele mannen en vrouwen, die omwille van hun overtuiging door de katholieke overheid waren terechtgesteld. In zekere zin waren deze bloedgetuigen der Hervorming met meer recht "martelaar"

dan de numeriek veel minder talrijke slachtoffers der Geuzen, die vaak meer de dupe geworden waren van een bloeddorstige soldateska, dan van een onbezonnen geloofsijver.

Zo evenwel dacht de Barok niet; zij dacht liever in zwart en wit, en deze geestesgesteldheid vinden we ook bij Eligius, wiens epos over het leven en het martelaarschap van de "Zalige Joost" te Boxtel, "vanuit de eenzaamheid der Kempen" werd voltooid, en in 1624 te Brussel uitgegeven werd ⁴⁾. Een latijns heldendicht in proza over een der laatste kartuizers van het klooster "Sint Bartholomeus in Jerusalem", even buiten de muren van Delft, in de omgeving waarvan nu een straatnaam de gedachtenis ver-eeuwigt van onze held, Justus van Schoonhoven ⁵⁾.

Jeugdijaren

Deze Justus, die in de huiselijke kring Joost werd genoemd, werd in 1535 geboren als zoon van Albert van Schoonhoven en Geertrui van Kampen. De familie, die naar de naam te oordelen, haar oorsprong had in Schoonhoven, behoorde tot de goudse regentenklasse.

Als leerling van het Utrechtse fraterhuis werd de jonge Joost naar de humanistische zede dier dagen Justus of Judocus genoemd, zoals de rector Joris van Lanckveld zich omdoopte in Georgius Macropedius.

In de oude bisschopsstad, waar bij de fraters de geest der Moderne Devotie volop bloeide, ontwaakte in de jonge student het verlangen om zich bij de kartuizers aan te sluiten. Misschien bij familiebezoek te Schoonhoven, en zeker in de omgeving van Utrecht had Joost deze streng levende monniken leren kennen. Hun levenswijze trok hem meer aan, dan die van de rentenierende "papen" die de parochiekerken bedienden, of van de bedelmonniken, dominicanen en franciscanen, die vanuit hun stadskloosters er op uit trokken om te preken en de "ketterij" te bestrijden. Al had de Observantiebeweging in de vijftiende eeuw in deze orden nieuwe bezieling gebracht, in de zestiende eeuw was het heilig vuur wat opgebrand, ook al door de onrust der geesten, en de benarde economische positie van hun kloosters, die geheel afhankelijk waren van de weldadigheid van stad en burgerij.

De volgelingen van Bruno van Keulen, de kartuizers, mochten dan ook wel te lijden hebben van de economische malaise, en de drastische vermindering van materiële steun van de zijde van adel en burgers, op hen bleef het latere adagium van toepassing: "Carthusia numquam reformata, quia numquam deformata" ⁶⁾.

De keuze van Joost viel niet op de kloosters van Schoonhoven of Utrecht, maar op dat van Delft. Wie echt kluizenaar wil zijn, moet immers niet in de omgeving blijven van familie en vrienden.

Daar Joost thuis de grootste moeilijkheden voorzag, meldde hij zich zonder zijn familie in te lichten in 1556 als kandidaat bij de kluizenaars aan de Delftse Buitenwatersloot. Zijn angst was niet ongegrond, want zodra vader

Albert op de hoogte kwam van het besluit van zijn zoon, eiste hij onmiddellijke terugkeer. Inderdaad keerde Joost naar Gouda terug, echter niet om aan het vaderlijke verlangen te voldoen, maar om de nodige maatregelen te treffen, die zijn definitieve opname in de Chartreuse vereisten. De houding van de vader is overigens zeer begrijpelijke. De begaafde student had talent en relaties genoeg om een burgerlijke of kerkelijke carrière op te bouwen. Intreden in een klooster, dat zo afhankelijk was van een tanende liefdadigheid en een in malaise verkerende landbouw, was zakelijk gezien zeer précair. Trouwens, de toestand van heel de Kerk was erg onzeker. Hoeveel kloosters waren in Engeland en Duitsland niet ont-eigend!

Wellicht bespeuren we in Alberts houding ook iets van de mentaliteit van veel hollandse regenten, die we ook later bij hen aantreffen, wanneer ze na de korstondige geuzendictatuur opnieuw op de kussens hebben plaats-genomen, namelijk 't wat sceptische, rekkelijke libertinisme tegenover ker-kelijke pretenties. Nu tegenover de hoogkerkelijke idealen van Joost, later jegens de strenge eisen van synodes en predikanten, waardoor deze regenten verhinderd hebben dat onze natie een even protestants karakter zou krijgen als het Genève van Calvijn, of de landskerken van Luther.

Ondanks alle bezwaren heeft Joost zijn zin gekregen, 't geen wel wijst op zijn standvastig karakter en zijn diep enthousiasme.

Kartuizer

Joost keerde naar Delft terug, begon het voorgeschreven proefjaar, en werd na dit volbracht te hebben 22 jaar oud toegelaten tot de professie, de plechtige verklaring van trouw, die hij uitsprak in deze bewoordingen:

"Ik, broeder Joost, beloof voorgoed hier te zullen blijven, gehoorzaamheid te betrachten, en mijzelf steeds meer tot God te bekeren. Ik beloof dit voor het aanschijn van God en van Zijn heiligen, wier relieken bewaard worden in deze kluis, gebouwd ter ere van God, van de Zalige Maagd Maria en Johannes de Doper. Ik doe dit in tegenwoordigheid van onze Heer Prior (overste)".

Enkele jaren later werd hij, waarschijnlijk te Utrecht, priester gewijd. Al zijn de kartuizers kluizenaars, ze kennen ook gemeenschappelijke vie-ringen, vooral in de kloosterkerk. Aan broeder Joost werd de zorg opgedragen voor deze kerk en haar meubilair, de liturgische gebruiksvoorwerpen en gewaden. Als sacrista (koster) moest hij 's morgens zijn mede-broeders wekken, en op vastgestelde tijden de klok luiden. Overigens was dit ambt geen dagtaak. Een groot deel van de dag verbleef Joost in zijn kluis, bezig met studie en gebed, of met het schrijven en verluchten van boeken. Opmeer vermeldt in dit verband, dat Joost uitstekend kon calli-graferen en schilderen, en dat hij met een groot en vernuftig verstand begiftigd was ⁷⁾.

Terwijl het leven van onze kartuizer zich rustig en gelijkmatig voortzette,

nam buiten het klooster de onrust met de dag toe. Nijpend gebrek in stad en land, de intransigente politiek van de landsheer, een groeiend onbehagen jegens de Kerk, die in gebreke bleef om de nood te lenigen, en de calvinistische prediking in de Waalse gewesten, dit alles leidde tot de explosie, die als de Beeldenstorm bekend staat. In de nazomer van 1566 raasde deze over onze gewesten, en ook de Delftse kerken en kloosters ontkwamen er niet aan.

Het platteland werd geteisterd door ontevreden elementen, en het Kartuizerconvent besloot zijn heil te zoeken binnen de muren van Delft. Dit gebeurde in 1571. In dit jaar werd het convent onderworpen aan een periodieke inspectie, de z.g. kanonieke visitatie. De visitator vermeldde in zijn verslag aan het hoofdbestuur van de Orde, dat er moeilijkheden gerezen waren tussen de sacrista, Judocus van Schoonhoven, en zijn prior over "tijdelijke zaken" ⁸⁾. Of dit conflict verband hield met het herstel van de geplunderde kerk, of met noodvoorzieningen die in de Delftse refugie getroffen moesten worden, wordt niet vermeld. Toch lijkt het aannemelijk dat de zorg voor de eredienst, waarvoor Joost bijzonder verantwoordelijk was, de aanleiding vormde voor het meningsverschil met de prior, dat door de onverzettelijkheid van onze sacrista hoog opliep.

Met de val van Brielle, 1 april 1572 begon de invasie van de Geuzen in het graafschap Holland, en op 19 juli ging Delft tot de opstand en tot diens leider, Prins Willem, over. Een week later werd de stad door de troepen van de geuzenaanvoerder Lumey bezet. Intussen had de prior, Jan van der Essche (1569-1578) aan zijn monniken verlof gegeven voor een *sauf-conduit*. De meesten kwamen in de Zuidelijke Nederlanden terecht, enkelen in het Duitse Rijnland. Joost besloot de wijk te nemen naar Utrecht, en en passant bij zijn familie in Gouda aan te gaan.

Martelaar

In burgerkleding verliet Joost de stad door de Rotterdamse Poort, met andere reizigers gezeten in een reiswagen. Bij Overschie werd de monnik herkend door een gewezen tuinman van het klooster, die er een groep Geuzen op attent maakte. Joost moest uitstappen, en toen de soldaten te horen kregen dat hij de zorg had gehad over de kerkschatten van het klooster, eisten ze dat hij zou vertellen, waar dit alles gebleven was.

Joost weigerde dit, aangezien hij slechts de zorg, en niet de beschikking had over dit gemeenschappelijk goed. Deze weigering kwam hem duur te staan. Urenlang was Joost het mikpunt van ruwe spot. Daarna werd hij per schuit naar Delfshaven vervoerd, en via de Oude Haven en de Maas naar Brielle, het hoofdkwartier van Willem van der Marck, Heer van Lumey. Deze berooide edelman uit de Ardennen, was een typisch vertegenwoordiger van het "protestantisme seigneurial", wiens protesten zich meer richtten op de economische en politieke machtspositie van de Kerk, dan tegen haar leer en instellingen. 't Is bekend, dat hij dan ook nooit het Calvinisme

heeft omhelsd.

Toen Joost echter binnen Brielle gebracht werd, was Lumey afwezig, door de Prins ontboden naar Dordrecht ter dagvaart, maar zijn luitenant en geestverwant Jan van Omal, de voogd van de stad, was aanwezig. Evenals Lumey kwam Omal uit het prinsbisdom Luik, had op jeugdige leeftijd een kanunniksprebende gekregen in een der Luikse kerken, maar was in gezelschap van Lumey bij de Geuzen terechtgekomen, waar hij het zo bont maakte, dat hij in 1573 op last van Willem van Oranje verbannen werd, volgens sommigen zelfs terechtgesteld.

Omal zat aan tafel, toen Joost binnengebracht werd. Hij liet de monnik naast zich plaats nemen, en probeerde hem om te praten zich bij de Geuzen te voegen. Toen dit niet lukte, zette de ex-kanunnik hem vlees voor, een voor kartuizers verboden gerecht, en wijn in een geroofde miskelk. Diep verontwaardigd wees Joost de woesteling terecht met een beroep op het boek Daniel, waarin de heiligschennis en de straf beschreven wordt van koning Belsassar, die joodse tempelvaten bij zijn feestmaal gebruikte ⁹⁾. Joost werd in de stadskerker opgesloten. Hoelang hij hier verbleef, wordt niet vermeld, waarschijnlijk slechts een dag. Bij een medegevangene, die priester was, sprak hij zijn biecht en vond hij wat troost. Intussen besloot Omal hem aan de galg op te hangen, samen met een Spaanse koopman. Dit vonnis werd op de markt van Brielle voltrokken op de 31ste juli 1572, om 4 uur in de middag. Joost van Schoonhoven was 37 jaar oud. Zijn lichaam werd begraven op het kerkhof van het Sinte Cathrijnenklooster.

In zijn "Generale legende der Heyligen" noemt de bollandist Rosweyde ¹⁰⁾ hem den "Salighen Broeder", evenals Eligius dat later deed in zijn bio-

grafie. Dirk van Bleyswijck gaat in zijn "Beschrijvinge der Stadt Delft" ¹¹) nog verder door uitdrukkelijk te verklaren dat Joost "op het register der pauselijke Heiligen op het heerlijkst is ingelijfd". Toch zijn er nooit pogingen aangewend om zijn canonizatie (heilig-verklaring) te Rome te verkrijgen, zoals dat wel met succes gedaan is voor de martelaren van Gorcum, die 3 weken vóór Joost in Brielle de dood vonden. De titel "Salige Joost" heeft nooit een officieel-kerkelijke bevestiging gevonden, en 't is de vraag of de kritische romeinse instanties hem als een echte martelaar zouden beschouwen, en niet veeleer als een slachtoffer van krachten, die bij bijna elke revolutie ontketend worden ¹²).

NOTEN

1 P. Opmeerus, *Historia Martyrum Batavicornum*, Coloniae, 1625; in het Nederlands verschenen onder de titel *Martelaars-boek, ofte Historie der Hollandische Martelaren*, Antwerpen, 1700. De pagina's 57 t/m 63 handelen over Justus, van wie een gefingeerde afbeelding tegenover p. 59 te vinden is.

2 Gerardus Eligius of Eloy werd geboren in 1590 te Petit-Han bij Durby in Luxemburg. Trad te Brussel in de orde der kartuizers, was enkele jaren vicaris te 's-Hertogenbosch en rector van het clarissenklooster te Boxtel. Hij stierf te Brussel in 1641.

3 Met name noemt hij de Keulse kruisheer Albertus Teiling, kleinzoon van Justus' zuster Agatha.

4 (G. Eligius), *Vita et martyrium Beati Justi Goudani, Carthusiae Delphensis in Hollandia professi et sacristae, Bruxellis*, 1624. In het Nederlands vertaald, luidt de titel: *Leven en martelaarschap van de Zalige Joost van Gouda, monnik en "koster" van de Delftse chartreuse in Holland*.

5 Volgens het besluit van de Delftse gemeenteraad van 18 september 1946.

6 "De kartuizers hadden geen hervorming nodig, daar ze nimmer misvormd zijn."

7 Idem noot 1, p. 59.

8 Vermeld door H. J. J. Scholtens, *Bijdrage tot de geschiedenis van het voormalige kartuizerklooster buiten Delft in Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem*, dl. 49, 1932, p. 359.

9 Oude Testament, Daniël 5 : 1 v.v.

10 Heribert Rosweyde, geboren te Utrecht in 1569, lid van de Sociëteit van Jezus, bewerkte het boek *Flos Sanctorum* van de Spaanse jezuïet Ribadeneira in in het Nederlands; uitgegeven te Antwerpen, 1619.

Op p. 894 vermeldt hij de Delftse martelaar. Rosweyde overleed te Antwerpen in 1629.

11 Dirck van Bleyswijck, *Beschryvinge der stad Delft*, Delft, 1667, p. 357.

12 Vergelijk een analoog geval: de pogingen om de martelaren van Alkmaar, die onder Sonoy gemarteld waren, te canonizeren, leden te Rome schipbreuk, daar het niet vaststond dat ze om wille van het geloof gedood waren.